

ТЕРНОПІЛЬ
2022

Тернопільський обласний
краєзнавчий
музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА:

Матеріали наукової
конференції

до 100-річчя
від дня народження

МИКОЛИ ЧАЙКОВСЬКОГО

від минулого до майбуття

Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент культури та туризму
Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА: ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТТЯ

Матеріали наукової конференції
(до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського)
6 вересня 2022 року

Тернопіль
2022

УДК 5(477.84)«19/20»(092)Чайковський502.1(477)](06)

С-90

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного краєзнавчого музею (протокол № 4 від 01.11.2022 р.).

Суспільство і природа: від минулого до майбуття (до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського): матеріали наук. конф., м. Тернопіль, 6 вер. 2022 р. Тернопіль : Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022. 103 с.; 51 іл.

Редакційна колегія: Кульчицька О. В. – завідувач художньо-рекламного відділу, Баран А. О. – завідувач відділу природи, Костюк С. В. – завідувач науково-методичного відділу, Крупницька О. Б. – старший науковий співробітник художньо-рекламного відділу, Бочарова Л. В. – старший науковий співробітник відділу природи, Касьян Н. О. – художник I категорії художньо-рекламного відділу.

Відповідальні за випуск: Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ, Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ, Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ.

У збірнику публікуються наукові статті, повідомлення учасників наукової конференції «Суспільство і природа: від минулого до майбуття», присвячені 100-річчю від дня народження заслуженого природоохоронця України Миколи Чайковського. Публікації розкривають багатогранну особистість краянина-природодослідника, еколога.

Матеріали призначено для широкого кола науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів, а також усіх, хто цікавиться природою рідного краю.

Усі матеріали збірника подаються у редакції авторів.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

© Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022

**Зачинателі інженерно-геологічних
вишукувань на Тернопільщині** **52**
Сивий Мирослав

**Туристично-краєзнавча робота
в школі як засіб формування
географічних компетентностей учнів** **80**
Варакута Ольга,
Гавришок Богдан

**Довгий шлях повернення на
Батьківщину імені професора Івана
Теслі – визначного вченого-географа,
педагога** **56**
Бочарова Людмила

**Гербарні зразки парків
Тернопільщини: фонди
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею** **84**
Чеканова Наталія

«Збирач цвіту по всьому світу...» **60**
Микола Денека – заслужений
лісівник України, засновник
Гермаківського дендропарку
Сута Леся

**Особливості використання
результатів фенологічних
спостережень на природничих
екскурсіях** **88**
Альтгайм Любов

**«Тернопілля: подорож за п'ять
морів». Концепція реекспозиції
відділу природи Тернопільського
обласного краєзнавчого музею** **64**
Дзюбенко Наталія, Савицька
Анастасія, Бокотей Андрій

**Охорона водних ресурсів
Тернопільщини – збереження рідного
краю** **91**
Ленчук Ірина

**Геологічний музей Тернопільського
національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка –
унікальна локація для освіти
і виховання студентської та
учнівської молоді** **69**
Заставецька Леся, Заставецький Тарас

**Особливості розподілу вітрового
режиму, хмарності та атмосферних
опадів в смт Козова Тернопільського
району за період 2005-2018 років** **96**
Таранова Наталія

**Музейна педагогіка у
Тернопільському обласному
краєзнавчому музеї: нові форми
роботи з відвідувачами** **72**
Гулик Оксана

Микола Чайковський у філокартії **100**
Костюк Степан

**Інтерактивні уроки в музеї як
універсальний засіб навчання
та виховання (із досвіду роботи
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею)** **77**
Кульчицька Оксана

**Війна Росії проти України –
екологічна загроза планетарного
масштабу** **101**
Левенець Любов

Альтгайм Любов,
кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ФЕНОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НА ПРИРОДОЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЯХ

У статті подано загальну характеристику, особливості і значення проведення фенологічних спостережень. Проаналізовано важливість використання їх результатів під час проведення природознавчих екскурсій. Зроблено акцент на особливостях природознавчих екскурсій для різних вікових груп. Відзначено важливість екологічного і природоохоронного аспектів на природознавчих екскурсіях.

Annotation: The article presents the general characteristics, features and significance of phenological observations. The importance of using their results during natural history excursions is analyzed. Emphasis is placed on the features of natural history excursions for different age groups. The importance of ecological and nature conservation aspects on natural history excursions was noted.

Ключові слова: фенологічні спостереження, об'єкти фенологічних спостережень, природознавча екскурсія, екскурсанти, охорона природи.

Key words: phenological observations, objects of phenological observations, nature excursion, excursionists, nature protection.

Фенологічні спостереження прості, не потребують складного обладнання і цілком доступні кожному, тривалість їх проведення може бути як одноденною, так і у багатоденною. Та найцінніші результати фенологічних спостережень тоді, коли є можливість тривалий час спостерігати за одними й тими самими об'єктами протягом року. Фенологічні явища залежать від стану погоди, а тому бажано поєднувати фенологічні спостереження із метеорологічними. Зібрана у таких дослідженнях інформація разом із даними про метеорологічні явища дають змогу зробити висновки про особливості місцевого клімату і погоди.

Об'єктами фенологічних спостережень можуть бути тільки здорові, сформовані екземпляри рослин, що не зазнали впливу із боку людини і тварин.

Рекомендується спостерігати невелику кількість притаманних для однієї місцевості рослин і тварин, але обов'язково

стежити за їхнім розвитком протягом весни, літа та осені. Уривчасті, епізодичні спостереження навіть за великою кількістю природних об'єктів мають меншу цінність.

Фенологічні спостереження доцільно вести якомога частіше, особливо навесні, коли пробуджується і оживає природа, найкраще у першій половині дня, у час, коли розцвітає більшість рослин, а тварини найбільш життєдіяльні та активні. У рослин і тварин цікаво спостерігати явища, які чітко виділяються за порами року, окремими періодами та фазами. Так, у рослин – це фази розпускання бруньок, першого листя, поява бутонів, суцвіть, цвітіння, дозрівання насіння, плодів, початок осіннього забарвлення листя, початок і кінець листопаду. А у птахів – приліт, відкладання яєць, поява пташенят та залишення ними гнізда, відліт тощо [2].

Частота фенологічних спостережень залежить від пори року, особливостей місцевості, стану погоди. Якщо, наприклад,

на рівнинній місцевості досить провести спостереження раз на день, то у горах, де кліматичні умови різко змінюються із висотою, рекомендується проводити спостереження кілька разів на день.

Результати таких фенологічних спостережень можна вдало використовувати на природознавчих екскурсіях для школярів і студентів. *Природознавча екскурсія* проводиться у природному середовищі, її об'єктами є також предмети і явища природи:

- ліс із його рослинним і тваринним світом;
- річки, озера, моря й інші водойми;
- форми земної поверхні: гори, рівнини, пагорби і яри, рослини й тварини у середовищі їхнього перебування;
- явища природи: схід і захід сонця, хмарність, полярне сяйво, сезонні явища природи й т.д.

Для загальноосвітніх шкіл, гімназій, коледжів, студентів вищих навчальних закладів природознавчі екскурсії сприяють поглибленню отриманих ними у навчальному закладі знань, розвивають допитливість і бажання глибше осягнути таємниці природи, ширше відкривають світ прекрасного, формують високі екологічні і моральні ідеали [1].

Ці екскурсії важливі і цікаві також для широкого кола дорослого населення. Вони розширюють природничо-наукові знання про природу, заохочують брати участь у суспільно-корисній природоохоронній справі, сприяють виробленню активної життєвої позиції людини.

Природознавчі екскурсії завжди були і залишаються важливою складовою частиною виховної роботи із учнями у післяурочний час. Щоб захопити дітей, рекомендуємо доповнити їх активною практичною формою пізнання, де б вони могли самі проводити фенологічні спостереження й робити висновки. Такими екскурсіями можуть бути екскурсії у природу за порами року із веденням записів за результатами фенологічних спостережень у «Щоденниках природи». Вони сприяють розвитку спостережливості, привчають дітей уважно придивлятися до навколишнього, знаходити у природі процеси і явища, характерні для даного періоду часу.

Для молодших школярів

рекомендуємо розробляти пішохідні екскурсії на зрозумілі їм теми й на близьку відстань, такими можуть бути екскурсії «Дерева у нашому парку», «Ліс восени» і т. д. Дітей молодших класів цікавлять об'єкти, які викликають у них конкретну реакцію, наприклад: «Яке велике дерево!». Їм хочеться підійти й доторкнутись руками. Вони мислять конкретно, тому екскурсію можна побудувати на методичному прийомі порівнянь розмірів, об'ємів, кольорів, тощо. Увага дітей у цьому віці хитлива, вони швидко стомлюються від одноманітного виду діяльності, не вміють зосередитися й працювати колективно. Завдання екскурсовода – створити атмосферу, що налаштовує до міркування й аналізу [1].

На активізацію розумової діяльності спрямована формулювання запитань перед дітьми. Уміло сформоване запитання змусить школяра мислити й викличе прагнення знайти відповідь. Ці запитання повинні захопити дітей, наштовхнути на міркування, відчувати радісне почуття пізнання. Такими запитаннями можуть бути: «А чи знаєте ви? А хто знає?» і т. д. Підбиваючи підсумок екскурсії, закріплюючи її у свідомості дітей, екскурсовод дає можливість кожному охочому висловитися, мотивуючи до висловлення своєї думки дітей.

Для дітей середнього шкільного віку вже властива зміна видів діяльності й вражень. На природознавчій екскурсії вони не тільки можуть швидко запам'ятовувати і міцно зберігати у пам'яті конкретні відомості, побудовані на аналогії, порівнянні, тому потрібно для них застосовувати відповідні методичні прийоми. Їм варто давати більше насичені за змістом й за кількістю екскурсійних об'єктів маршрути, де проводячи фенологічні спостереження за сезонним розвитком природи, вони одержують об'єктивний матеріал для пізнання відмінностей у природних умовах різних місць свого краю. Спостереження за фазами розвитку рослинності дають багатий краєзнавчий матеріал, адже терміни періодичних явищ природи добре відбивають відмінності у типах місцевості.

Для оцінки природних умов свого краю під час таких природознавчих екскурсій вони можуть проводити записи і формувати

зі слів місцевих мешканців календар природи і сільськогосподарських робіт, який правильно відбиває особливості природи та господарську діяльність людини. Їх вже можуть зацікавити практичне значення і роль для сільськогосподарських рослин таких фенологічних явищ, як утворення перших таловин, сходження снігового покриву, зникнення останніх снігових заметів, снігопади і приморозки після сходження снігового покриву, осінні приморозки, перші снігопади, встановлення снігового покриву. Вони цікавляться також термінами сільськогосподарських робіт, оранкою, посівною кампанією, косовицею, доглядом за рослинами у період їх росту, збиранням сільськогосподарських культур, умовами їх збирання та збереження, відгоном худоби на пасовища та ін. Використання результатів таких фенологічних спостережень на природознавчих екскурсіях мають велике практичне значення. Наприклад, на їх основі визначають оптимальні терміни проведення тих чи інших сільськогосподарських робіт, посадок лісу, збирання насіння, грибів, ягід, рибної ловлі, мисливського промислу, а також запобіганню масовому розвитку шкідників [3].

Фенологічні спостереження взимку проводяться рідше, хоч і вони мають велике значення. Особливо сприятливі можливості для спостереження явищ природи у зимовий час можуть відкривати лижні екскурсії. Вони допомагають переконатися у тому, що життя органічного світу не припиняється із настанням зими [4].

Під час таких природознавчих екскурсій, основним завданням яких є вивчення фенологічних явищ, перед учасниками розкривається вся картина природи. Проводячи екскурсії у природу,

керівник дає своїм екскурсантам чітку уяву про життя рідного краю протягом року. За матеріалами фенологічних спостережень, проведених безпосередньо на території своєї місцевості протягом кількох років, можна скласти *місцевий календар природи*, реалізувати головне завдання природознавчих екскурсій, яке полягає у тому, щоб, показуючи об'єкти природи, розширити знання екскурсантів про навколишню природу, виховати дбайливе ставлення до природних багатств, зробити кожного екскурсанта активним і свідомим учасником заходів щодо раціонального використання, охорони й відтворення природних багатств. Охорона природи є як національною справою, так і справою кожної людини, найважливішим завданням держави [5].

Виховання любові до навколишньої природи, дбайливого до неї ставлення починається із раннього дитячого віку. Прищеплення любові, свідомого, дбайливого ставлення до природи є важливим педагогічним завданням, тому що свідоме, дбайливе ставлення до природи у людини треба виховувати.

Знання різних аспектів природоохоронної проблеми виробляє у екскурсовода глибоку переконаність у необхідності всебічної охорони природи, забезпечує вдале донесення важливості екологічного аспекту до екскурсантів й дає великий виховний ефект. Досягнення цього залежить від якості проведеної екскурсії, від її рівня й пізнавальної цінності, від професійної підготовленості екскурсовода, його методичної майстерності. Пропаганда охорони природи в екскурсіях буде ефективною, коли вона ведеться конкретно й цілеспрямовано.

Джерела та література

1. Альтгайм Л.Б. Організація екскурсійних послуг. Навчально-методичний посібник для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Туризм».- Тернопіль 2017. - 204 с.
2. Альтгайм Л.Б. Туристичне краєзнавство. Курс лекцій для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Туризмознавство».- Тернопіль 2014. - 244 с.
3. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. – К.: Вища школа, 1994.
4. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
5. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство. Навчальний посібник. – К.: Видавництво Кондор, 211. – 338 с.

Наукове видання
Серія Музейництво

Матеріали
наукової конференції

6 вересня 2022 року

Відповідальні за випуск:
Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ,
Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ,
Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ

Комп'ютерне оформлення та підготовка оригінал-макету
художньо-рекламного відділу
Тернопільського обласного краєзнавчого музею

Доступна електронна версія збірника за адресою:

Тернопільський обласний краєзнавчий музей
46008, м. Тернопіль, площа Героїв Євромайдану, 3

Тернопільський обласний
краєзнавчий
музей